

УДК 347.23:351.711

О.І. Харитонова

ДО ПИТАННЯ ПРО ХАРАКТЕРИСТИКУ ПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ

Традиційно поділ права власності на види проводиться за формами власності або за суб'єктами права власності (що фактично є модифікованим різновидом попередньої класифікації).

Конституція України передбачає три економічні форми власності: приватну, державну, комунальну. Ці економічні відносини власності мали б опосередковуватися відповідно правом приватної власності, правом державної власності, правом комунальної власності.

Проте різновидів права власності в Конституції України згадується більше.

По-перше, це право власності Українського народу (ст. 13 Конституції України).

По-друге, це право державної власності (ст. 14 Конституції України).

По-третє, право приватної власності як невід'ємне право людини (ст. 41).

По-четверте, право власності Автономної Республіки Крим (ст. 138 Конституції України).

По-п'яте, право комунальної власності як власність територіальних громад (ст. 142).

У розділі першому книги третьої ЦК України («Право власності») також не міститься спеціального правила про поділ права власності на види. Проте, як і в Конституції України, у ньому йдеться про право власності Українського народу (ст. 324), право приватної власності (ст. 325), право державної власності (ст. 326) та право комунальної власності (ст. 327).

Слід зазначити, що в даному разі критерієм є суб'єктний склад відносин власності, а не форми власності. Такий висновок випливає з того, що і Конституція України, і ЦК України згадують «право власності Українського народу», котре не становить собою окремої економічної форми власності, але характеризується належністю майна спеціальному суб'єкту права власності.

Враховуючи зазначену вище нечіткість критеріїв розмежування права власності Українського народу, права державної власності, права приватної власності, права власності АРК, права комунальної власності, доцільно провести їх групування, а потім розподіл на види, провівши, таким чином, додаткову класифікацію права власності.

Для визначення підстав класифікації в даному разі доцільно використати класичну дихотомію «публічне право – приватне право», котра може використовуватися не лише стосовно права взагалі, але й для визначення питомої ваги «приватності» чи «публічності» в окремих інститутах цивільного права [4, с. 9-10, 39-41].

З врахуванням цього критерію, право власності, як інститут цивільного права України, має бути поділено на два визначальних види:

- 1) право приватної власності;
- 2) право публічної власності.

З врахуванням концепції права власності, яка існує в сучасній цивілістиці, право публічної власності може бути визначене як регламентована нормами права можливість суб'єктів публічних відносин використовувати (володіти, користуватися, розпоряджатися, мати корпоративні права тощо) на власний розсуд у межах своєї компетенції майно, яке їм належить.

У свою чергу, право публічної власності охоплює такі різновиди, як: 1) право власності Українського народу; 2) право державної власності; 3) право власності АРК; 4) права комунальної власності.

Фактором, який об'єднує всі різновиди права публічної власності, є наявність у цих відносинах владного елемента, який полягає в тому, що власник, здійснюючи своє право власності, більшою або меншою мірою використовує свої повноваження як суб'єкта публічного права.

Разом із тим їх відрізняє той самий обсяг повноважень і як суб'єкта публічного права, і як суб'єкта права власності.

Хоча, як зазначалося, традиційною для вітчизняної цивілістики є класифікація права власності в залежності від форм власності та від суб'єктів права власності, проте така класифікація можлива й за іншими ознаками.

Зокрема, у залежності від кількості суб'єктів, що мають право власності на один і той самий об'єкт, варто розрізняти: 1) індивідуальне право власності; 2) право спільної власності.

Слід зазначити, що фактично врахування відмінностей між двома вказаними видами власності завжди існувало в практиці законотворчості, починаючи з часів римського права. Проте в науковій та навчальній літературі право спільної власності не розглядалося як таке, що має ознаки самостійного виду, а лише констатувалася його наявність та давалася (як правило, дуже детальна) характеристика [3, с. 299-339].

Такий стан речей можна пояснити тим, що в радянському цивільному праві не допускалася спільна власність різних форм, а, отже, спільна власність виглядала як різновид правового режиму права власності в межах однієї форми власності. В умовах, коли згадані обмеження відпали й отримав легальне закріплення принцип рівності всіх форм власності (суб'єктів права власності), немає жодних перешкод для класифікації права власності на індивідуальне і спільне (з множиною осіб).

У залежності від особливостей об'єкта правовідносин власності варто розрізняти: 1) право власності на загальні (звичайні) об'єкти цивільних прав і 2) спеціальні об'єкти.

До перших можна віднести право власності на будь-які речі приватного права, що вільно перебувають у цивільному обігу і не мають особливостей правового режиму, пов'язаних з особливостями цього об'єкта.

До інших можна віднести право власності на речі приватного права, що спеціально виокремлені в актах цивільного законодавства з метою встановлення особливого правового режиму. Це, наприклад, право власності на землю

(глава 27 ЦК), право власності на житло (глава 28 ЦК), право власності на речі, обмежені в цивільному обігу.

Найбільший інтерес для даної наукової розвідки становить саме право публічної власності як найменш досліджена категорія сучасного як приватного, так і публічного права і, зокрема, такий його різновид, як право державної власності, на чому і буде зосереджено увагу.

Суб'єктом права державної власності є держава Україна, яка виступає представником спільних інтересів народу.

Коло об'єктів права державної власності не обмежене. Держава може бути власником будь-яких речей, у тому числі тих, що вилучені з цивільного обігу й обмежені в обігу. Отже, у державній власності знаходиться майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна.

Вилученими з цивільного обігу вважаються об'єкти, які не можуть бути предметом правочинів. Види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обігу не допускається, мають бути прямо встановлені в законі. Наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» до об'єктів, вилучених з обігу, вважає належними державні природні заповідники, державні природні заказники, національні природні парки тощо.

У літературі зверталось увагу на те, що речі, вилучені з обігу, не є об'єктами цивільних правовідносин, внаслідок чого здійснення права держави з використання таких речей, розпорядження ними тощо не є сферою дії приватного (цивільного) права. Здійснюючі такі дії, держава виступає як суб'єкт владних відносин, її влада над речами в цьому разі є виявом властивостей публічної влади. У зв'язку з цим дані відносини є сферою дії публічного права з усіма наслідками, що випливають звідси (метод впливу на учасників, принципи, засіб захисту тощо) [5, с. 154].

На підтримку згаданої позиції можна навести також такі аргументи.

По-перше, правове становище речей, вилучених з обігу, визначається нормами публічного права. Навіть якщо ці норми включені в норми цивільного права, це не змінює їхньої правової природи.

По-друге, порядок користування та розпорядження такими речами також має публічно-правовий характер.

І нарешті, порядок управління речами, що вилучені з цивільного обігу, також є публічно-правовим.

Слід зазначити, що вилучення речей із цивільного обігу притаманно не лише країнам з правовими системами соціалістичного та постсоціалістичного типу. Цей інститут відомий і правовим системам із розвиненою ринковою економікою, де деякі види рухомого і нерухомого майна з різних причин виводяться з ринкового обігу. Так, наприклад, романська правова традиція передбачає виокремлення деяких видів нерухомого майна, яке може перебувати виключно у власності держави (відчужуване внаслідок необхідності – *necessary demanial*), – морське узбережжя, військово майно тощо, а також майна, яке підпадає під дію публічно-правового режиму регулювання в разі, коли це майно перебуває у

власності держави (наприклад, автомагістралі). При цьому морське узбережжя держава не може ні продати, ані заборонити вільний доступ населення до нього.

Крім цього, у залежності від різних ідей та понять, прийнятих у сфері публічного права тієї чи іншої правової системи, певні види майна – як рухомого, так і нерухомого – можуть бути виведені за межі звичайного приватноправового режиму. У низці цивільно-правових систем самого факту належності об'єкта майнових відносин державі або якомусь органу громадського управління досить для виведення його за межі дії звичайного цивільно-правового режиму [2, с. 142-143].

Таким чином, можна говорити про розмежування речей публічного і приватного права (публічних речей і приватних речей), яке має практичне значення, оскільки порядок здійснення права власності щодо публічних речей, управління ними тощо визначається нормами адміністративного права.

Отже, публічні речі мають такі ознаки: 1) ці речі мають специфічний зв'язок з державою або іншими соціально-публічними утвореннями; 2) вони призначені для публічного користування. Таким чином, держава, представляючи суспільство, має право власності на публічні речі, основним призначенням останніх є служіння громаді, суспільству.

Однак при цьому держава має право власності не лише на речі, що вилучені з цивільного обігу, але й на такі, що беруть участь у цивільному обігу.

Таким чином, до складу права державної власності входить право власності на публічні речі і право власності на приватні речі.

Хоча право на публічні речі не є правом власності у вузькому значенні цього слова, бо має особливий адміністративно-правовий (публічно-правовий) режим. Однак з міркувань практичної доцільності воно, згідно з вітчизняною концепцією цивільного законодавства, вважається цивільним правом, що дозволяє досягти певної уніфікованості правових рішень у цій галузі.

Що стосується права державної власності на речі приватного права, то воно є традиційним правом власності, яке охоплює звичайні повноваження власника, котрі можуть бути реалізовані на звичайних цивільно-правових засадах. При цьому держава як власник речей приватного права виступає в цивільних відносинах як суб'єкт, рівний із іншими учасниками таких відносин.

Праву інших країн також відомий поділ майна держави на приватне та публічне. Наприклад, у Французькому Цивільному кодексі у ст. 537 та наступних протиставляється майно приватних осіб і майно юридичних осіб публічного права. Щоправда, Кодекс не визначає точно режим майна останніх (річ у тому, що в дореволюційному французькому цивільному праві не було чіткого розуміння відповідних відносин, оскільки феодальні концепції, як уже зазначалось, за загальним правилом, змішували суверенітет і власність. Лише у першій половині XIX ст. склалося як поняття звичаєвого права, закріпленого у подальшому законодавцем, розуміння відмінностей між публічним і приватним майном держави).

Правовий режим публічного майна суперечок не викликає: воно не відчується, виведене з цивільного обігу, не може бути обмежене сервітутами, на

нього не поширюються правила про давність. Надання його приватним особам допускається лише на певний час і на умовах відміни такого надання. Право на таке майно, що належить юридичним особам публічного права, не є правом власності в тому сенсі, в якому його розуміє Цивільний кодекс.

До приватного майна держави належить все майно юридичних осіб публічного права, яке не належить до публічного майна. Це майно бере участь у цивільному обігу; публічна юридична особа, якій це майно належить, є його власником, вона має право відчужувати це майно, обтяжувати його на користь інших осіб речовими правами, право власності на таке майно може набуватися за давністю.

Однак тут слід зробити зауваження.

По-перше, норми адміністративного права визначають, які посадові особи і на яких умовах мають право управляти і розпоряджатися цим майном. По-друге, нормами адміністративного права заборонено безоплатне відчуження цього майна і звернення на нього вимог кредиторів [1, с. 78-79].

Згідно із ст. 170 ЦК України держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади в межах їхньої компетенції, встановленої законом.

У ст. 13 Конституції України закріплено, що право державної власності від імені Українського народу здійснюють органи державної влади.

Згідно зі ст. 326 ЦК України від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють відповідно органи державної влади.

До них, насамперед, належить глава держави – Президент України, який виступає від імені держави в різних правовідносинах, у тому числі здійснює право державної власності.

Нарівні з Президентом право державної власності здійснює Верховна Рада України. Вона затверджує державний бюджет України і здійснює контроль за його використанням, а також низку інших повноважень. Повноваження Верховної Ради закріплені у ст. 85 Конституції України.

Право державної власності здійснює також Кабінет Міністрів України, який керує державною власністю (ст. 116 Конституції України). Однак діяльність його в цій сфері обмежена певними рамками. Так, для представництва інтересів держави при укладенні міжнародних економічних договорів Прем'єр-міністр України, міністри України повинні мати довіреність, підписану Президентом України.

Право державної власності може також здійснювати Фонд державного майна України та інші уповноважені органи, у тому числі державні підприємства й установи (ст.ст. 33, 37, 39 Закону «Про власність»).

Здійснюючи зазначені функції, органи державної влади діють не як суб'єкти права власності, а як представники останньої: вони діють не від власного імені й не у своєму інтересі, а від імені й в інтересі держави в цілому, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в якій є її народ. Через органи державної влади здійснюється воля не цих органів, а самого народу, який може висловити свою волю, здійснити свою владу й безпосередньо (ст. 5 Конституції України).

Державні органи, уповноважені управляти державним майном, вирішують питання створення підприємств і визначення цілей їхньої діяльності, реорганізації і ліквідації, здійснюють контроль за ефективністю використання і збереження довіреного їм державного майна та інші правомочності відповідно до законодавчих актів України (ст. 33 Закону України «Про власність»). Бюджетними коштами розпоряджаються фінансові органи, тому саме вони найчастіше виступають як органи, уповноважені для участі в цивільних правовідносинах, зокрема при випуску державних позик, наданні кредитів тощо.

Слід взяти до уваги, що держава бере участь у цивільних відносинах власності не як окремо взяте єдине ціле, а як сукупність органів різних рівнів, котрі є незалежними одне від одного і виступають як самостійні учасники цивільно-правових відносин.

Так, Фонд державного майна України відповідно до Тимчасового положення про Фонд державного майна України, затвердженого постановою Верховної Ради України від 21 травня 1997 р., є державним органом, який здійснює державну політику у сфері приватизації державного майна, виступає орендодавцем майнових комплексів, що є загальнодержавною власністю. Фонд відповідно наділений рядом повноважень з реалізації правосуб'єктності держави в цивільних правовідносинах. Так, Фонд змінює в процесі приватизації організаційно-правову форму підприємств, що перебувають у загальнодержавній власності, шляхом перетворення їх на відкриті акціонерні товариства; здійснює повноваження власника щодо частки акцій акціонерних товариств, які не були реалізовані в процесі приватизації, зокрема несе ризик (відповідальність) у межах зазначеної частки; продає майно, що перебуває у загальнодержавній власності в процесі його приватизації, включаючи майно ліквідованих підприємств і об'єктів незавершеного будівництва; укладає угоди з посередниками щодо організації підготовки до приватизації та продажу об'єктів приватизації; виступає орендодавцем майна цілісних майнових комплексів підприємств, організацій, їхніх структурних підрозділів, що є загальнодержавною власністю, дає дозвіл підприємствам, організаціям на передачу в оренду майнових комплексів їхніх структурних підрозділів; бере участь у створенні спільних підприємств, до статутного фонду яких передається майно, що є загальнодержавною власністю; представляє інтереси України за кордоном з питань, що стосуються захисту майнових прав держави.

Відповідно до Положення про Державне казначейство, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 р., Головне управління Державного казначейства організовує та здійснює виконання державного бюджету, виходячи з принципу єдиного казначейського рахунку; здійснює управління доходами і видатками державного бюджету, проводить операції з наявними бюджетними коштами, у тому числі в іноземній валюті, у межах розпису доходів і видатків державного бюджету; здійснює за дорученням Кабінету Міністрів України і Мінфіну операції з іншими коштами, що перебувають у розпорядженні Уряду України; здійснює разом з Національним банком і Мінфіном управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом та проводить їх обслуговування відповідно до чинного законодавства.

Порядок управління корпоративними правами, які належать державі, визначені Указом Президента України від 21 лютого 2000 р. «Про Національне агентство України з управління корпоративними правами» і постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2000 р. «Про управління корпоративними правами».

Підставами набуття права державної власності є такі загальні для всіх видів права власності підстави, як: 1) виготовлення нової речі (ст. 331 ЦК України); 2) переробка речі (ст. 332 ЦК України); 3) привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України); 4) отримання продукції, плодів та доходів (ч. 2 ст. 189 ЦК України); 5) договір; 6) спадкування за заповітом (глава 85 ЦК України).

Крім того, спеціальними підставами (тобто такими, що стосуються лише цього виду права власності) набуття права державної власності є: 1) виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури (ч. 4 ст. 343 ЦК України); 2) викуп земельної ділянки у зв'язку із громадською необхідністю органом державної влади (ст. 350, 351 ЦК України); 3) викуп пам'ятки історії та культури (ст. 352 ЦК України); 4) реквізиція (ст. 353 ЦК України); 5) конфіскація (ст. 354 ЦК України).

Література

1. Жюллио Л. де ла Морандьер. Гражданское право Франции / Пер. с фр. Е.А. Флейшиц. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960.
2. Матеи У., Суханов Е.А. Основные положения права собственности. – М.: Юристъ, 1999.
3. Право власності в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000.
4. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саниахметова. – К.: Істина, 2003.
5. Цивільне право України: Підручник: У 3 кн. Кн.1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І. Дрішлюк та ін.; за ред. Є.О. Харитонova, А.І. Дрішлюка. – О.: Юрид. літ., 2005.

УДК 346.545(477)

С.Б. Мельник, О.О. Квасніцька

ДЕФІНІТИВНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Питання про категоріальний апарат важливе для будь-якої галузі (підгалузі) права, правового інституту, правової норми. Адже не випадково в народі говорять: «Як назвеш корабель, – так він і попливе». Не винятком є і конкурентне право України. При цьому необхідно відзначити, що йдеться як про внутрішній термінологічний арсенал даної підгалузі господарського права, так і про її зовнішні дефінітивні атрибути.

Слід визнати, що практично всі дослідники тих або інших питань конкурентного права тією чи іншою мірою торкалися внутрішніх його формулювань і загального найменування, використовуючи деколи, як якусь даність, аксіому